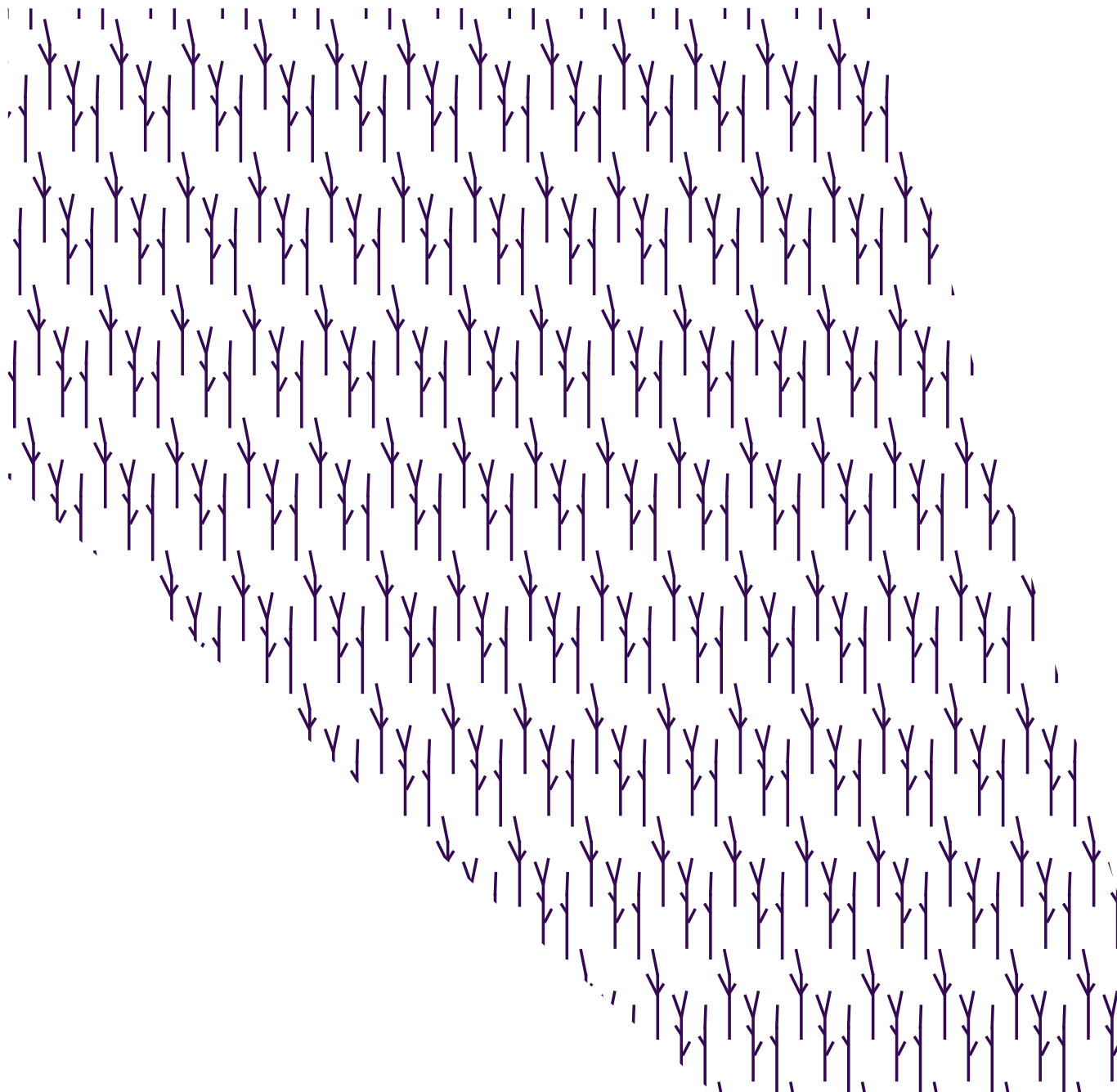

PAMIĘĆ O ZBRODNI KATYŃSKIEJ W POLSCE

Skrót raportu

NARODOWE
CENTRUM
KULTURY

Raport dostępny
na otwartej licencji
(Uznanie autorstwa
3.0 Polska, Creative
Commons)

SKRÓT RAPORTU Z BADANIA
ILOŚCIOWEGO I JAKOŚCIOWEGO

PAMIĘĆ O ZBRODNI KATYŃSKIEJ W POLSCE

Skrót raportu

Warszawa, kwiecień 2018

SKRÓT RAPORTU Z BADANIA
ILOŚCIOWEGO I JAKOŚCIOWEGO

Raport dostępny
na otwartej licencji
(Uznanie autorstwa
3.0 Polska, Creative
Commons)

AUTORZY RAPORTU:
ZUZANNA MACIEJCZAK
MARLENA MODZELEWSKA
DR HAB. RAFAŁ WIŚNIEWSKI, PROF. UKSW

ZAŁOŻENIA BADAWCZE:
ZUZANNA MACIEJCZAK
MARLENA MODZELEWSKA
ROCH DĄBROWSKI
MAKSYMILIAN OLENDEREK

REALIZACJA SONDAŻU: PBS

KONTEKST BADANIA

Wiosną 1940 roku, na mocy rozkazu najwyższych władz radzieckich, potajemnie rozstrzelano około 22 tysiące obywateli Polski, w tym ponad 15 tysięcy jeńców wojennych. Byli wśród nich oficerowie Wojska Polskiego, policjanci i oficerowie rezerwy: urzędnicy, lekarze, profesorowie, prawnicy, nauczyciele, inżynierowie, duchowni, literaci, przedsiębiorcy, działacze społeczni. Cały proces starannie zaplanowano – przyszłe ofiary po poprzednim przetrzymywaniu w obozach w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie, a także w więzieniach położonych na terenach Polski zajętych przez ZSRR, zostały wywiezione do lasu katyńskiego i pozostałych miejsc kaźni, gdzie były masowo zabijane poprzez strzał w tył głowy. Wydarzenie było przez wiele lat fałszowane i zatajane. W PRL-u, zgodnie z oficjalną wersją władz radzieckich, którą określa się mianem „kłamstwa katyńskiego”, odpowiedzialność za zbrodnię przypisywano Niemcom. Dopiero po 1989 roku zaczęto otwarcie mówić o losie polskich jeńców i pozostałych ofiar.

Narodowe Centrum Kultury od 2007 roku prowadzi działania edukacyjne dotyczące Zbrodni Katyńskiej¹. Przy okazji kolejnej odsłony kampanii społecznej chcieliśmy się dowiedzieć, jak dzisiaj w Polsce kształtuje się pamięć o zbrodni z 1940 roku i jej następstwach. Zaprojektowane zostały dwie części badania – sondaż na reprezentatywnej próbie Polaków oraz pogłębiające badanie jakościowe, na które złożyły się wywiady grupowe. Ich uczestnikami były osoby bliżej związane z historią Zbrodni Katyńskiej poprzez: a) więzy rodzinne, b) zaangażowanie społeczne lub zawodowe w jej upamiętnianie, c) zainteresowanie historią najnowszą. Pełny raport jest opracowaniem wyników z ilościowej i jakościowej części badania.

Problemy badawcze, które przed sobą postawiliśmy, dotyczyły czterech istotnych elementów kształtujących pamięć społeczną, czyli:

1. wiedzy o wydarzeniach z przeszłości,
2. znaczeń im przypisywanych,
3. form upamiętniania,
4. kluczowych nośników pamięci (symboli i tekstów kultury), a także osób i instytucji podtrzymujących pamięć.

Częściowe powtórzenie w sondażu pytań zadawanych w ubiegłych latach przez instytucje i firmy badawcze pozwala nie tylko na uchwycenie obecnego stanu pamięci społecznej dotyczącej wydarzeń z 1940 roku, ale również na wskazanie zmian, jakim podlega ona w czasie.

¹ Zob. www.pamietamkatyn1940.pl

GŁÓWNE WNIOSKI

- Zdecydowana większość Polaków słyszała o Zbrodni Katyńskiej (90%). 10% deklaruje, że nic nie wie na ten temat. W porównaniu z wynikami badań z 2007 i 2010 roku wzrósł odsetek osób, które przyznają, że nic o niej nie wiedzą. Największą grupę wśród nich stanowią młodzi (15–39 lat). Zmalał również odsetek osób, które „wiele słyszały na ten temat”, na rzecz osób, które „o tym słyszały”. Zmiany wyników może wyjaśniać fakt, że film „Katyń” Andrzeja Wajdy i katastrofa smoleńska stanowiły tzw. *memory events*², które odpowiednio w latach 2007/2008 i 2010 mogły wpłynąć na wzrost społecznego zainteresowania tematem Zbrodni Katyńskiej. W świetle najnowszych wyników wydaje się, że obecnie owo zainteresowanie nieznacznie osłabło.
- Polacy w zdecydowanej większości wiedzą, kto jest odpowiedzialny za zbrodnię w Katyniu (81%). Od roku 2007 obserwujemy systematyczny wzrost prawidłowych odpowiedzi, przy czym największy skok nastąpił w roku 2010 i utrzymuje się do dzisiaj. Można dostrzec jednak pewne różnice w podgrupach wiekowych. To osoby starsze częściej wskazują poprawną odpowiedź i rzadziej twierdzą, że „nie jest to do końca ustalone”. Odpowiedzialność Niemców błędnie wskazało 3% badanych.
- Biorąc pod uwagę ogół mieszkańców Polski, Zbrodni Katyńskiej jako wydarzeniu historycznemu przypisywane jest obecnie mniejsze znaczenie niż 10 lat temu. Spadł odsetek osób, które uważają, że zbrodnia i „kłamstwo katyńskie” miały bardzo duży wpływ na powojenne losy Polski. Jednocześnie wzrósł odsetek odpowiedzi wskazujących na mały wpływ tych wydarzeń.
- 14% badanych wskazało 13 kwietnia – Dzień Pamięci Ofiar Zbrodni Katyńskiej (oficjalnie ustanowiony w 2007 roku) jako jedno ze świąt państwowych/rocznic zastępujących na szczególne upamiętnienie. Znaczenie tego dnia jest porównywalne do 17 września i 19 kwietnia (wskazywane równie często).
- Oprócz 13 kwietnia równie częstą okazją dla upamiętniania ofiar zbrodni z 1940 roku jest 11 listopada. Inne często wskazywane daty to 1 i 2 listopada. Najpopularniejsze sposoby upamiętniania to odwiedzenie symbolicznego miejsca upamiętniającego ofiarę, udział w uroczystościach i mszach.
- W przypadku pamięci o Zbrodni Katyńskiej istotne znaczenie mają religijne formy upamiętniania i religijna symbolika. Wskazują na to wyniki dotyczące udziału w nabożeństwach jako jednej z form upamiętniania, spontaniczne wymienianie krzyża jako symbolu kojarzącego się z Katyniem czy stosunkowo wysoka rozpoznawalność obrazu Matki Boskiej Katyńskiej. Powyższe wyniki mogą być konsekwencją faktu, że w okresie PRL-u to kościoły i cmentarze były przestrzeniami, gdzie pamięć o Katyniu, fałszowana i zamazywana przez państwo, mogła być pielęgnowana.
- Na podstawie wyników sondażu dostrzega się, że pamięć o Zbrodni Katyńskiej, po latach „kłamstwa katyńskiego” i tabuizacji, obecnie jest postrzegana jako pamięć oficjalna, o którą troszczą się instytucje państwowe. Zauważana jest także rola rodzin katyńskich i obywateli jako strażników pamięci o ofiarach. Również zdaniem badanych biorących udział w dyskusjach grupowych (związanych z historią Zbrodni

2 Etkind, R. Finnin i in., *Remembering Katyn*, Polity Press, Cambridge 2012.

Katyńskiej rodzinie, poprzez działalność społeczną i zawodową lub zainteresowania) obowiązek dbania o pamięć o Zbrodni Katyńskiej spoczywa nie tylko na rodzinach katyńskich, ale i na instytucjach państwowych. Badani podkreślali też skuteczność oraz społeczne znaczenie inicjatyw oddolnych i osadzonych lokalnie.

- W ogólnopolskim sondażu badani, którzy dowiedzieli się prawdy o Katyniu przed 1989 rokiem, najczęściej jako źródło wiedzy wymieniają rodzinę i przyjaciół. Z kolei ci, którzy poznali historię Zbrodni Katyńskiej już po przełomie, najczęściej wskazują media, szkołę i film jako źródło wiadomości na ten temat. W przypadku pamięci o Zbrodni Katyńskiej jesteśmy świadkami procesu, w którym w miejsce tzw. pamięci komunikacyjnej (przekazywanej w interakcjach „twarzą w twarz”, poprzez opowieści w gronie najbliższych) coraz ważniejsza staje się „pamięć kulturowa”³, która utrwalana jest za pomocą nośników takich, jak: podręczniki szkolne, dzieła kultury, rytuały czy muzea.
- Jak wskazują wyniki ogólnopolskiego sondażu, oprócz filmu Andrzeja Wajdy pt. „Katyń” brakuje tekstów kultury, które byłyby znane szerszemu gronu odbiorców. Spośród 40% badanych, którzy deklarują znajomość książek, filmów lub innych dzieł dotyczących Zbrodni Katyńskiej, 88% z nich wskazało wyżej wymieniony film fabularny. Pozostałe odpowiedzi są w większości bardzo ogólne: filmy dokumentalne, książki o Katyniu itp.
- Podtrzymywanie pamięci o Zbrodni Katyńskiej za pomocą środków charakterystycznych dla popkultury wśród osób ze środowisk rodzin katyńskich i „strażników pamięci” biorących udział w dyskusjach grupowych spotyka się ze zróżnicowanymi opiniami i reakcjami. Z jednej strony badani podkreślają potrzebę edukowania o historii i mówienia o niej nowoczesnym i atrakcyjnym językiem, po to by trafić poza wąski krąg zainteresowanych. Z drugiej strony wyrażają również obawę przed banalizacją, uproszczeniami i w konsekwencji niedostarczaniem rzetelnej wiedzy. Granicą dopuszczalnych sposobów odwoływania się do historii Zbrodni Katyńskiej, która dość wyraźnie zarysowała się podczas dyskusji grupowych, jest noszenie tzw. odzieży patriotycznej. Nieadekwatność tej formy w przypadku tematu Zbrodni Katyńskiej dostrzegały również osoby, które ogólnie nie odnoszą się krytycznie do takiego sposobu manifestowania patriotyzmu.
- Po porównaniu ogółu wypowiedzi osób związanych osobiście z historią Zbrodni Katyńskiej z wypowiedziami pozostałych osób biorących udział w badaniu, wyłania się następujący wniosek: rodziny mówią o Zbrodni Katyńskiej głównie w kontekście osobistych dramatów ofiar i ich bliskich (cierpiących ze względu na samotność, brak wiedzy o bliskich, kłamstwo katyńskie i tabuizację); z kolei pozostałe osoby opisują Zbrodnię Katyńską przede wszystkim jako tragedię w skali kraju i regionu, wydarzenie o charakterze politycznym (np. jako celowe osłabienie polskich elit).
- Z przeprowadzonych wywiadów z potomkami ofiar Zbrodni Katyńskiej wyłaniają się trzy charakterystyczne postawy rodzin wobec wydarzenia. 1) W części rodzin temat jest bardzo żywy i od zawsze mówiło się o nim w najbliższym otoczeniu. Niektórzy bardzo aktywnie angażują się w dbanie o pamięć o Katyniu. 2) Część potomków stwierdziła, że w ich rodzinach o wydarzeniu rozmawia się okazjonalnie,

3 Zob. J. Assmann, *Kultura pamięci*, w: M. Saryusz-Wolska, *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*, tłum. A. Kryczyńska-Pham, Universitas, Kraków 2009, s. 86.

np. przy okazji uroczystości rodzinnych. 3) Z kolei niektórzy relacjonowali, że w ich rodzinach sporadycznie lub w ogóle nie rozmawiało się o Zbrodni Katyńskiej do momentu transformacji ustrojowej, później mogło to ulec zmianie. Wśród niektórych rodzin temat nie jest podejmowany, ponieważ brakuje sposobu, jak o nim rozmawiać.

- W ogólnopolskim sondażu oraz w wywiadach grupowych respondenci spontanicznie wymieniali te same symbole kojarzące się ze Zbrodnią Katyńską, co wskazuje na obecność pewnego uwspólnionego zestawu wyobrażeń budujących pamięć o tym wydarzeniu, na który składają się m.in.: krzyże, las katyński, guziki od mundurów, wizerunek Matki Boskiej Katyńskiej.

<http://nck.pl>

<http://www.nck.pl/badania/>

<https://www.facebook.com/nawoscibadawczenck/>

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

**Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego**